

دکومانناسیون و علم کتابداری

نویسنده: جی. ام کانیتکار^۱
ترجمه: عبدالحسین آذرنگ

سابقه تاریخی

علم کتابداری از سده نوزدهم میلادی وارد مرحله نوینی از تکامل تاریخی شد. اشاعه مدارک مکتوبی که سالیان سال در مجموعه های کتابخانه ها گرد آمده بود، وجهه نظر خاص قرار گرفت. بر این اساس مورخان کتابداری را به سه دوره متمایز تقسیم کرده اند:

دوره باستان

دوره میانه

دوره نوین

ویژگی عمده کتابداری دوره باستان را فراهم آوری کتاب و دیگر مدارک مکتوب می دانند. دوره میانه یا واسط یا واسط را عصر سازمان دادن مطالب فراهم آمده می شناسند و پیشرفت شیوه های فهرست نویسی و رده بندی را محصول این دوره می انگارند. اما به اعتقاد صاحب نظران، دوره نوین کتابداری از زمانی که آغاز می شود که کتابخانه ها با مسائلی که ناشی از اشاعه انبوه مدارک فراهم آمده سازمان یافته است رویاروی می شوند و برای انتقال دانش و اطلاع به اهل فضل چاره می اندیشند.

در این روند نباید تاثیر جنگها، به ویژه تاثیر جنگهای جهانگیر اول و دوم را، نادیده گرفت و اثرات این رویدادهای جهانی را بر فعالیتهای جاری و روزمره و الگوهای خدماتی کتابخانه ها از نظر دور داشت. کشورهای دوست و متحدی که به ذخایر طبیعی و منابع علمی و فنی یکدیگر متکی شده بودند، با آغاز جنگهای جهانگیر از هم گسستند و نیاز به خودکفائی به ناچار آنها را به ابداع و انجام تحقیقات مستقل علمی و فنی برانگیخت. فی المثل در جریان جنگ جهانی اول، کشورهای اروپایی هر یک به خود و امکانات و قابلیت هایی که داشتند توجه کردند و مستقل از هم طرحهای عظیم تحقیقات علمی و فنی را به اجرا درآوردند و نتایج تحقیقات خود را به کار بستند. موسسات تحقیقاتی پا گرفتند و به حسب ضرورت در کنار و گاه در قلب خود کتابخانه های تخصصی، به ویژه در زمینه های علمی و فنی به وجود آوردند و از سر نیاز و اضطرار به مبادله مدارک و اطلاعات با کتابخانه ها و سازمانهای دیگر پرداختند.

تغییر در راه و رسم تحصیل علم است

تغییر در راه و رسم و شیوه های علم آموزی در سده بیستم از عوامل موثر در توسعه دکومانناسیون است. جس هاگ شرا^۲ در توصیف این راه و رسم نوین چهار نکته را بر می شمارد:

^۱ J. M. Kanitkar

- (۱) رشد بی سابقه در انتشار مدارک مکتوب،
- (۲) پیدایش و انتشار مجله به عنوان یکی از ابزارهای ارتباط علمی و وسیله مناسب اشاعه گزارشهای تحقیقی،
- (۳) دگرگونی در انگاره های فرایندهای تحقیقی،
- الف) رواج تحقیقات گروهی و سازمانی به جای تحقیقات فردی.
- ب) وابسته شدن بیش از پیش تخصصها به هم.
- (۴) خارج شدن علم و تحقیق از انحصار دانشگاهها و رواج برنامه های دولتی، بنگاههای تجارتي و دستگاههای دیگر.

به لحاظ همین روند کنونی حاکم بر تحقیقات است که حجم انتشارات به حد حیرت انگیزی فزونی گرفته است. سیل مطالب علمی و فنی که از درون مجامع و محافل علمی و فنی جوشیده و در نشریات علمی ظاهر شده، شماره این نشریات را به صورت تصاعدی افزایش داده است. آمار زیر گویای این سیر تصاعدی است:

سال	شماره مجلات علمی منتشر شده
۱۸۵۰	۱/۰۰۰ عنوان
۱۹۰۰	" ۱۰/۰۰۰
۱۹۶۰	"۱۰۰/۰۰۰

رشد روزافزون انتشارات و گزارشهای تحقیقی، محققان را با دشواری بسیار رو به رو کرده است، به سخن دیگر، هیچ متخصص و محقق قادر نیست از آخرین دستاوردهای اطلاعاتی رشته تخصصی و مورد علاقه خود پا به پای مطالب منتشر شده آگاه شود. بدین سبب است که کتابخانه های تخصصی برای رویارویی با این پدیده شگفت با دو کارکرد^۳ خاص پیدا شده و تحول یافته اند: (۱) گردآوری اطلاعات، (۲) اشاعه اطلاعات. سی.ان. موئرز^۴ می گوید: "بازیابی سریعتر اطلاعات و اشاعه مناسب اطلاعات گردآوری شده دو وظیفه اصلی کتابخانه های تخصصی است و در حقیقت دکوماناسیون چیزی نیست مگر همین وظیفه کاملاً تخصصی کتابخانه ها".

دامنه دکوماناسیون

اصطلاح "دکوماناسیون" بسیاری را دچار سوء تفاهم کرده است. اتحادیه کتابخانه های تخصصی و مرکز اطلاعاتی در انگلیس (اسلیب)^۵ در سال ۱۹۴۵ کلمه "دکوماناسیون" را به صورت جزئی از عنوان یکی از

^۲ Jess Hauk Shera متولد ۱۹۰۳ امریکایی، از علمای بسیار مشهور و از صاحب نظران تراز اول علم کتابداری است. از این مرد پرتوش و توان نزدیک به چهارصد مقاله، کتاب و گزارش تحقیقی به چاپ رسیده که هر یک در حد و به نوبه خود پرنکته و بحث انگیز بوده است. مخالفان و موافقان شرا جملگی بر دانش عمیق، کمال و فضل و اشراف و احاطه نسبت به علوم کتابداری و اطلاع رسانی و ذهن نکته بین و هوشمند وی اعتراف دارند. از این متفکر برجسته جز چند مقاله کوچک اثر دیگری به فارسی ترجمه نشده است. - مترجم.

^۳ Function

^۴ C. N. Mooers

^۵ Association of Special Libraries. and Information Bureaux (ASLIB)

مجلات تخصصی خود به کار گرفت. آنچه آن انجمن از معنای این اصطلاح مراد می کرد: سازمان دادن مدارک مکتوب و اشاعه دانشهای تخصصی بود.

دکتر اس. سی. براد فورد "دکومانتاسیون" را فن گردآوری، رده بندی و دستیابی به مدارک مکتوب در تمام زمینه های فعالیت فکری بشر می داند. دکتر اس. آر. رانگانانان^۶ "دکومانتاسیون" را مرادف با کتابشناسی گرفته است، با این تفاوت که وظیفه تحلیل جزئیات مطالب مندرج در مقالات نشریات و تنظیم کتابشناسیها، خدمات مرجع و تکثیر ماشینی مطالب مورد نیاز خوانندگان را در حوزه فعالیت دکومانتاسیون شناخته است. رانگانانان می گوید: "دکومانتاسیون چیزی نیست، مگر خدمات مرجع گسترش یافته." "رانگانانان دکومانتاسیون را مرکب از دو نوع فعالیت می داند: (۱) کار دکومانتاسیون^۷، (۲) خدمت دکومانتاسیون^۸.

کار دکومانتاسیون

کار دکومانتاسیون مشتمل است بر فرآیند آماده سازی سیاهه مدارکی که به نحوی در حوزه فعالیتهای دکومانتاسیون قرار می گیرند. کار دکومانتاسیون مشتمل بر وظایف زیر است:

- (۱) فراهم آوری ادواریها، پایندها، تک نگاشتها، رساله ها، ثبت نامه ها، استانداردها، گزارشهای علمی، تحقیقی و غیره.
 - (۲) انتخاب و تعیین مطالب و مواردی که باید در سیاهه مدارک وارد شود.
 - (۳) نمایه سازی یا فهرستنویسی مدارک و مطالب گزیده شده.
 - (۴) رده بندی و تنظیم مدارک و مطالب.
 - (۵) تخصیص توصیفگرها یا سرعنوانهای موضوعی به مطالب یا مدارک گزیده شده.
 - (۶) تهیه نمایه های مولف، عنوان موضوعی.
 - (۷) تنظیم صورت مدارک و تکثیر سریع آن مطابق مقدمات و امکانات.
- این صورت می تواند شامل چکیده ها با توصیفهایی از مطالب مهم نیز باشد.

خدمت دکومانتاسیون

- (۱) تهیه صورت مطالب: تهیه و انتشار مرتب و متسمم صورت مطالب و مدارک که با عنوان "خدمات آگاهی جاری"^۹ معروف گردیده است.
- (۲) تکثیر مطالب: تکثیر مطالبی که مورد نیاز خوانندگان باشد، خواه به صورت روبرداشتها (زیراکس و فتوکپی) و خواه به شکل میکروهای مختلف از قبیل میکروفیلم، میکروفیش و غیره.
- (۳) ترجمه: ترجمه مطالب مهم از زبانهای دیگر به زبانی که جامعه استفاده کننده بدان تکلم می کند.

⁶ Dr. S. R. Ranganathan عالم کتابدار هندی، متولد ۱۸۹۲ و متوفی به سال ۱۹۷۲ میلادی. رانگانانان از متفکران برجسته علوم کتابداری و اطلاع رسانی است. شهرت او بیشتر به خاطر نظریات بدیع و طرح پرسشها و پاسخ بنیادی در ماهیت این علوم است. گرد آراء این متفکر را همیشه هاله ای از انسان دوستی و انسان گرایی فرا گرفته است. خدمات این پیر کتاب به کتابداری هند از او شخصیت اساطیری ساخته است. هر جا که به جد سخن از ماهیت و خدمات علوم کتابداری و اطلاع رسانی به میان آید، لاجرم نام رانگانان هم به میان خواهد آمد. - مترجم.

⁷ Documentation work

⁸ Documentation service

⁹ Current Awareness Services

۴) تهیه کتابشناسی های مورد نیاز جامعه استفاده کننده.

۵) نمایه سازی و چکیده نویسی مقالات در زمینه های تخصصی

۶) تهیه فهرستگان در زمینه های تخصصی.

۷) خدمات مرجع.

تفاوت بین دکومانتاسیون و کتابشناسی

نمایه سازی و چکیده نویسی

اصطلاح کتابشناسی و دکومانتاسیون عملاً با دو معنا و کاربرد متفاوت نزد اهل فن معروف گردیده است. کتابشناسی چه در معنای سنتی و چه در معنای قرار دادی معمولاً به سیاهه کتابها یا به عبارت دیگر، به مواد کلان^{۱۰} اطلاق می شود، حال آنکه دکومانتاسیون برای مواد غیرکتابی و به ویژه مواد خرد^{۱۱} به کار رفته است.

نمایه سازی مترادف با فهرستنویسی است. در کار نمایه سازی، مدارک مطابق قواعد پذیرفته شده ای نمایه سازی با فهرستنویسی می شوند و سر شناسه ها که مشتمل بر نام مولف، عنوان اثر و دیگر محملهای بازیابی اطلاعات است مطابق همین قواعد انتخاب و نمایه سازی می شوند. چکیده نویسی مرحله پیشرفته کار نمایه سازی است. چکیده مقالات حاوی اطلاعاتی جدا از مشخصاتی است که در فرآیند نمایه سازی آشکار شده و وسیله بازیابی قرار می گیرد.

خدمت دکومانتاسیون به مجموع پیشرفته ترین اقدامات و فعالیتهایی گفته می شود که دامنه آن به مراتب گسترده تر از وظایفی است که در بالا به آن اشاره شد. خدمت دکومانتاسیون گذشته از گردآوری و اشاعه مشخصات مدارک و مقالات مربوط، راه دستیابی به آنها را معرفی و در حد امکان هموار می کند. خدمات ترجمه و تکثیر مطالب از جمله فعالیتهایی است که به دکومانتاسیون راه یافته، جای با اهمیت و ویژه خود را به دست آورده و در راه دستیابی، به اصل مطالب فوق العاده سودمند افتاده است.

دکومانتاسیون در سطوح مختلف

در سطح بین المللی

نخستین سازمان بین المللی که کار خود را در زمینه دکومانتاسیون آغاز کرد، موسسه بین المللی کتابشناسی^{۱۲} است که در سال ۱۸۹۵ تاسیس گردید و نام آن در سال ۱۹۳۱ به موسسه بین المللی دکومانتاسیون^{۱۳} تغییر یافت. و از سال ۱۹۳۸ با عنوان اتحادیه بین المللی دکومانتاسیون (فید)^{۱۴} معروف گردید و کماکان تحت این عنوان مشغول کار و فعالیت است فعالیت این اتحادیه در حال حاضر شامل زمینه های زیر هم هست:

(۱) خدمات چکیده نویسی

¹⁰ Macro literature

¹¹ Micro literature

¹² International Institute of Documentation

¹³ International Institute of Bibliography

¹⁴ International Federation for Documentation (FID)

۲) تربیت متخصص دکومانتاسیون

۳) تکثیر مدارک

پس از جنگ جهانی دوم، سازمانهای بین المللی بسیاری نظیر سازمان ملل متحد، سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو)، سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد (فائو) و سازمان بین المللی کار (ایلو) فصل تازه ای در فعالیتهای خود گشودند و دکومانتاسیون را به عنوان فعالیتی لازم و ضروری در سلک وظایف خود قرار دادند و از خدمات فید بهره ور شدند.

کشورهای مشترک المنافع با توجه به جهات اقتصادی و همکاری همه جانبه بین الدولی خود، دکومانتاسیون را به عنوان زمینه تازه ای از فعالیت مورد نظر قرار دادند و به ویژه در زمینه ترجمه مطالب و تکثیر و اشاعه آن گامهای موثری برداشتند.

در سطح ملی

قرن بیستم شاهد پیدایش و تاسیس مراکز متعدد ملی دکومانتاسیون بوده است. وینیتی^{۱۵} در شوروی، مرکز ملی تحقیقات علمی (ت. ان. آر. اس.)^{۱۶} در فرانسه، اینزداک^{۱۷} در هندوستان، مراکز ملی مدارک در اندونزی کشورهای بلوک شرق، امریکای لاتین و بسیاری دیگر نمونه هایی از این قبیل مراکز ملی هستند. فهرست نسبتاً جامعی از این قبیل مراکز ملی و شمه ای از فعالیتهایشان را در کتاب "خدمات کتابشناختی در سراسر جهان"^{۱۸}، نوشته کولیسون^{۱۹} - که از سوی یونسکو انتشار یافته است می توان یافت.

در سطح منطقه ای

بسیاری از کتابخانه های تحقیقی و تخصصی فعالیتهای تازه ای را در زمینه دکومانتاسیون، به ویژه از نیمه دوم قرن بیستم، در نواحی و مناطق مختلف آغاز کرده اند.

۱) انتشار صورت مدارک، ۲) تهیه نمایه نامه ها و چکیده نامه ها و ۳) تهیه و تدوین کتابشناسیها از جمله فعالیتهای معمول و جاری این قبیل مراکز است که در زمینه های گوناگون و در سطوح مختلف در حال حاضر در اکناف و اطراف جهان صورت می گیرد.

ممکن است پاره ای از خوانندگان به لحاظ برخی سوء تفاهمها در ضرورت وجودی این قبیل مراکز و فعالیتهایشان به دیده شک و تردید بنگرند، اما تصور می کنم توجه و دقت در این دلایل شک و تردیدها را برطرف کند:

۱) از آنجا که مراکز منطقه ای با نیازهای ملموس و مشخص گروههای استفاده کننده رو در رو هستند، کیفیت گزیده و برجسته کار در تمام فعالیتهایشان به چشم می خورد.

¹⁵ VINITI

¹⁶ Centre National de la Recherche Scientifique (C. N. R. S)

¹⁷ INSDOC

¹⁸ Bibliographical Services Throughout the World

¹⁹ Collison

۲) بدین سبب که مراکز منطقه ای بالاجبار به منابع موجود در کتابخانه یا مخازن خود اتکا می‌کنند، آگاهی از مدارک با دستیابی به مدارک به همراه است و در حقیقت باید گفت که دستیابی به مدارک هیچ گاه مسئله این قبیل مراکز نبوده است. دارای حوزه فعالیت محدود و در عین حال کاملاً تخصصی هستند، در صرف وقت و هزینه به نهایت صرف جویی می شود.

روند کنونی دکومانتاسیون

روند کنونی دکومانتاسیون به جهت استفاده از ابزارهای ماشینی و ذخیره و بازیابی اطلاعات با کمک دستگاههای الکترونیکی و خودکار، از روندهای پیشین این شاخه از علم و فن متمایز شده است. استفاده از برگه های لبه منگنه، پیکابو^{۲۰}، سلکتو^{۲۱} و آی. بی. ام و نظامهای بایگانی کامپیوتری، که به ویژه در غرب رواج بسیار دارند، از مشخصات دکومانتاسیون عصر نوین است. ماشینهای حسابگر (کامپیوتر) از تازه ترین و پیچیده ترین ابزارهایی هستند که در خدمت دکومانتاسیون قرار گرفته و ظرفیت ذخیره سازی و بازیابی مدارک و اطلاعات را به حد غیرقابل تصویری افزایش داده اند.

بنابراین، با توجه به روند کنونی دکومانتاسیون و مسیری که این شاخه از دانش با این شتاب در این مدت کوتاه پیموده است، اهل فن دامنه کار و فعالیت دکومانتاسیون را از کتابداری کاملاً جدا و متمایز دانسته و جملگی با الفاظ مختلف این مفهوم واحد را بیان کرده اند که رگ و پی اعصاب کتابداری در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم حساسیت کافی نداشته و ضرورتهای نوین زمان را در نیافته است. متأسفانه کتابداران وقتی به این ضرورتهای پی بردند که دکومانتاسیون به مثابه شاخه تازه ای از دانش رشد کرده و استقلال خود را اعلام داشته بود و بر کنار از کار کتابداری خود رو در روی نیازهای حاد تحقیقی و علمی و فنی عصر جدید کرده بود. اما چندی نگذشت که کتابداران گردآوری و اشاعه مدارک و اطلاعات را در چارچوب دکومانتاسیون با تمام معیارها و ضوابط خاص این رشته نورسته در کنار فعالیتهای کتابداری، به ویژه در کتابخانه های تخصصی، وجهه نظر قرار دادند.

مع الوصف گفتنی است که دکومانتاسیون و کتابداری خویشاوند هم اند. هر یک به دیگری بهره می‌دهد و از دیگری بهره می‌گیرد، در عین آنکه دکومانتاسیون و کتابداری هدفهای خود را دنبال می‌کنند، وسائل و مسائل خاص خود را دارند و به زبان خاص خود سخن می‌گویند.

ابتدای صفحه

²⁰ Peek-a-boo

²¹ Selecto